

پژوهش‌نامه کاشان، شماره نهم (پیاپی ۱۷)
پاییز و زمستان ۱۳۹۵، ص ۶۲-۷۷

باغ و عمارت تاریخی مبارک آباد ورکان

محمد مشهدی نوش آبادی*

فریبا حیدری خانمحمد**

ریحانه نجفی مقدم‌نژاد***

چکیده:

باغ ایرانی یکی از مهم‌ترین عناصر معماری و تمدن ایرانی است و همچنان هویت خود را به‌عنوان گونه‌ای مهم از باغ‌های جهانی حفظ کرده است. امروزه در گوشه‌کنار ایران، باغ‌های تاریخی فراوانی به‌چشم می‌خورد که کمتر مورد توجه قرار گرفته و رو به ویرانی نهاده‌اند. یکی از باغ‌های زیبای تاریخی بازمانده از دوره قاجاری، باغ و عمارت مبارک آباد در نزدیکی روستای ورکان، از مناطق مهم باستانی و تاریخی بخش کوهستانی شهرستان کاشان واقع است. بنای اصلی این باغ، کوشک دو طبقه میانی است با طراحی بدیع که در دو طبقه و تقریباً به‌صورت متقارن ساخته شده است. در طبقه همکف حوضخانه‌ای هشت‌ضلعی است به‌علاوه دالان، راه‌پله، اتاق‌های جانبی و دو ایوانچه. طبقه اول بنا نیز شامل شاه‌نشین، دو اتاق نشیمن در طرفین و ایوان‌هایی متصل به هم در حول آن‌هاست. دیگر عناصر باغ به‌جز بستر طبیعی مشتمل است بر دیوارها و برج‌های کوچک،

* استادیار دانشگاه کاشان / Mmm5135@yahoo.co

** دانشجوی کارشناسی ارشد مرمت بنا و بافت‌های تاریخی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد تهران

مرکزی / faribaheydari3@gmail.com

*** دانشجوی کارشناسی ارشد مرمت بنا و بافت‌های تاریخی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد تهران

مرکزی / j_khashi@yahoo.com

پژوهش‌نامه کاشان
شماره نهم (پیاپی ۱۷)
پاییز و زمستان ۱۳۹۵

۶۲

•
•
•
•
•
•
•

قنات و سلخ و بنای ضلع جنوبی. این مقاله ضمن معرفی این عناصر به تزیینات و اندوهای بنا، تغییرات ایجادشده در باغ و مرمت آن، سازمان باغ، نوع درختان باغ و نحوه آبیاری درختان آن‌ها پرداخته است. خوشبختانه به واسطه علاقه‌مندی و توجه و اهتمام مالک فعلی باغ به مرمت و حفظ آن، چشم‌انداز روشنی برای آینده آن متصور است.

کلیدواژه‌ها: ورکان، باغ مبارک‌آباد، کوشک، سازمان باغ.

مقدمه

باغ‌های ایرانی از قدیمی‌ترین و مهم‌ترین باغ‌های جهان به‌شمار می‌روند. به‌نظر می‌رسد که آغاز باغ‌سازی ایرانی را به استناد نقش‌مایه‌های رایج سفالینه‌هایی که در شوش یافت شده است، به دوران هزاره چهارم پیش از میلاد نسبت می‌دهند. در ادامه، تداوم باغ‌سازی ایرانی را در سفالینه‌ها و تراشکاری‌های تخت جمشید و مفرغ‌کاری‌های لرستان، آثار هنری دوران ساسانی، اشعار و مضمون‌های موسیقی پیش از اسلام و سپس فرش‌ها، بافته‌های ابریشمی، نگارگری‌های دوران اسلامی تا مصادیق باغ‌های شناخته‌شده یا پابرجای موجود همچون «فرح‌آباد» اصفهان، «اشرف» بهشهر و باغ «فتحعلی‌شاه» دنبال می‌کنیم (نک: علائی، ۱۳۹۰). باغ ایرانی بیشتر حاکی از نیازهای روحی و کمتر متناسب با نیازهای آب‌قابل‌سنجش است. از زمان‌های قدیم، بخش اساسی از زندگی ایران و معماری آن بوده و در موجودیت آتشکده‌های بزرگ و تقویت نمادین آن‌ها سهم داشته است. از زمان سومریان، باغ، معبد و قصر سلطنتی را احاطه می‌کرد. زندگی در ایران به آب وابسته است و در واقع عامل اصلی زندگی، آب است. ایرانیان درخت را همراه با آب روان ترسیم کرده‌اند که مطلوب‌ترین منظره در یک سرزمین خشک است. پس از آب، درختان مهم‌ترین نقش را در شکل‌گیری باغ ایرانی دارند. ایرانیان بسیار پیش‌تر از سایر اقوام و ملل پی بردند که باغ‌سازی اساس کشاورزی است و نیکوترین شیوه‌های باغ‌سازی را هم از زمان‌هایی دیرین به‌دست آورده بودند. در دوران اسلامی، باغ‌های انبوهی کاخ را احاطه می‌کردند و از لحاظ معماری، به‌صورت بخشی از آن در نظر گرفته می‌شد؛ به‌صورتی‌که باغ تمامی جوانب اصلی بنا را به‌صورت قرینه فرامی‌گرفت. سراسر محوطه به قطعات مستطیلی تقسیم می‌شد که از میان آن‌ها جوی‌های کوچکی می‌گذشت. این باغ‌ها به پیروی از پیشینیان ایرانی ساخته می‌شدند. از همان سده‌های نخستین هجری، باغ‌سازی به شیوه ایرانی به فراسوی مرزهای می‌رود و به مرور زمان، گستره خود را وسیع‌تر می‌کند. به‌نظر می‌رسد که شیوه باغ‌سازی در کشورهای شرقی، از باغ‌سازی ایران الهام گرفته است. باغ‌سازی در ایران‌زمین به‌دلیل شرایط خاص اقلیمی، بیشتر تحت تأثیر نظام‌های ساخت به‌ویژه نظام آبیاری است؛ هرچند که عوامل حسی و زیبایی‌شناختی در مراحل بعدی، نقشی ویژه در ساخت باغ داشته‌اند.

ویژگی خاص اقلیمی و روحیه خاص ایرانیان، موجب عملکردگرا شدن آنان در زمینه معماری باغ‌سازی شده است. در باغ‌سازی، این عملکردگرایی در قالب نظام‌مند شدن باغ ایرانی مشهود می‌باشد و هرگونه خوانش در این زمینه نیز بر مبنای این مفاهیم صورت گرفته است (نک: پورمند و کشتکار، ۱۳۹۰). با توجه به اینکه در ساخت معماری و باغ ایرانی، عمدتاً با دو دانش عمده گزینش اجزا و گزینش مقدار اجزا روبه‌رو هستیم، می‌توان گفت که حکمت ساخت به‌طور عمده متأثر از این دو فن است. باغ تا آنجا که امکان دارد ساده شکل می‌گیرد و ابهامی مادی در رابطه انسان و فضا باقی نمی‌گذارد (نک: میرفندرسکی، ۱۳۸۳). در استفاده ایرانیان از اجزای موردنیاز در ساخت باغ، سلسله‌مراتبی وجود داشته است که موجب می‌شده هر شیء و هر جزو در جای خود به‌کار روند و کیفیت عملکردی جزو نیز در جای خود در نظر گرفته می‌شده است. درحقیقت، پس از انتخاب اجزا در راستا و جهت مرتبط با هدف یا کمال نهایی، بایستی مکان و موقعیت هر یک از اجزا مشخص شود. سلسله‌مراتب عبارت است از گزینش نحوه خاصی از ارتباط میان عناصر با هم که در راستای کمال و در مسیر و جهت اصلی قرار دارند. اجزا با توجه به ویژگی خویش و نوع هدف چینش می‌شوند؛ به‌طوری‌که کیفیت و کمیت هر یک تعیین‌کننده موقعیت آن نسبت به سامانه نهایی خواهد بود. با این مقدمات و با تأکید بر اینکه هرگونه اقدام در راستای محافظت از باغ‌های تاریخی و دارای ارزش و اعتبار، نیازمند شناخت و بازخوانی دقیق اثر و جوانب مختلف آن است، در این مقاله ابتدا با شناخت دقیق اجزا و عناصر و در ادامه، با بررسی مداخلات و تغییرات صورت‌گرفته، سعی در شناخت هرچه بیشتر باغ شده است.

شکل ۱: سمت راست: حوض آب در میان درختستان نقش‌مایه رایج سفالینه‌های شوش؛
سمت چپ: نقش درختان در سفال‌های تخت جمشید

۱. موقعیت روستای ورکان

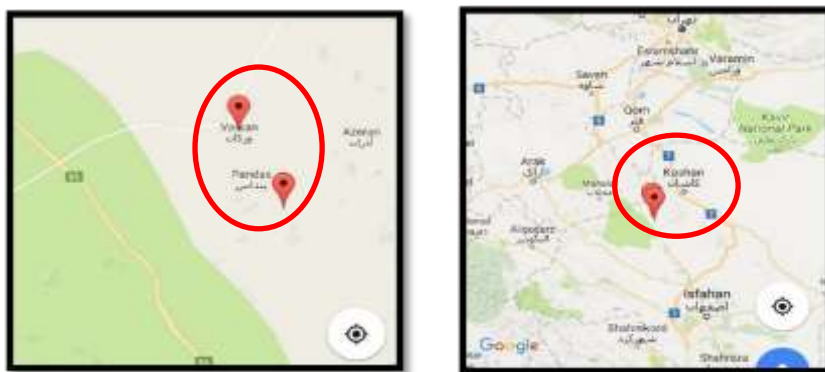
شهرستان کاشان که در ناحیه مرکزی ایران واقع شده، حدود غربی و جنوبی آن به ارتفاعات سلسله‌جبال کرکس منتهی می‌شود. آبادی‌های دامنه‌ای این کوهستان عموماً دارای آب‌وهوایی

پژوهش‌نامه کاشان
شماره ۱۷ (پیاپی ۱۷)
پاییز و زمستان ۱۳۹۵

•
•
•
•
•
•
•

لطیف و معتدل است. ولی از جانب شمال و مشرق که به زمین‌های شور هزار کویر مرکزی ایران اتصال پیدا می‌کند، هوای آن به تدریج گرم و خشک و سوزان می‌شود. مزرعه مبارک‌آباد در حد فاصل روستاهای آرنجن و ورکان و پنداس در هشتاد کیلومتری غرب شهر کاشان و در میان تپه ماهورها قرار دارد. اقلیم منطقه سرد و خشک بوده و منطقه‌ای بی‌یلاقی و خوش آب‌وهوا به‌شمار می‌رود. کاشان از جمله مناطق مهم تاریخی و باستانی ایران است. بنا بر گواه آثار به‌جامانده از تپه‌های سیلک، عمر تمدن در این منطقه از هفت هزار سال فراتر می‌رود. کاوش‌های باستان‌شناسی در این منطقه، به‌ویژه در منطقه کفتارخون، قدمت این مناطق را تا دوران پارینه‌سنگی می‌رساند. این کاوش‌ها گویای این نکته است که از هزاران سال پیش، انسان با طبیعت این منطقه خو گرفته و از گیاه و درخت آن بهره‌مند بوده است.

شکل ۲: سمت راست: موقعیت کاشان در نقشه ایران؛ سمت چپ: موقعیت روستای ورکان

۲. ورکان در منابع تاریخی

در منابع تاریخی دوره سلجوقی، به ورکان به‌عنوان یکی از آبادی‌های کاشان اشاره شده است احتمال دارد جرکان که در تاریخ قم به آن اشاره رفته، همین آبادی ورکان باشد (قمی، ۱۳۸۵: ۳۵۵). در *دیوان راوندی* نیز ورکان یکی از آبادی‌های کاشان است که مورد هجوم ملک سلجوق قرار گرفته است:

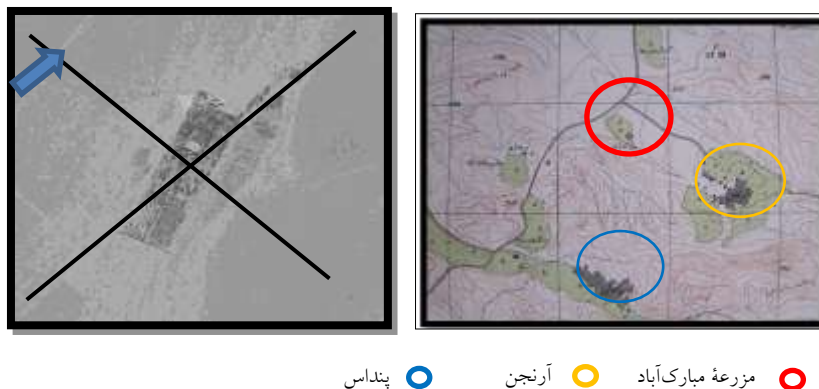
و تَبَجَبَحَتْ فِی دَرَبِ جَوْقَا خَیْلَهُمْ فَبَارِضِ قَالِهرِ الِی وَرْکَانَ
حَتَّى أَحْلَلَ بَارِضِ جَاسِ بِأَسَه فِدْحَا بَذَرَوْتَهَا الِی الْغِیْطَانَ

(ص ۸۱)

یاقوت حموی در *معجم البلدان*، از ابوالحسن محمد بن حسن بن حسین ورکانی یاد می‌کند که ادیب و شاعر بوده و همراه دو پسرش، ابوالمعالی و ابوالمحاسن، به املائی حدیث می‌پرداخته‌اند (یاقوت حموی، ۱۹۹۵: ۳۷۳/۵). در دوره قاجار، ورکان جزو آبادی‌های قراء

خمسه که شامل جوشقان، کامو، میمه، آزران و ورکان بوده، محسوب می‌شده است (کلانتر ضرابی، ۱۳۴۱: ۱۳). این روستا آثار باستانی فراوانی دارد، ولی به‌علت کم‌کاری میراث‌فرهنگی شهرستان کاشان، تعدادی از آن‌ها به‌طور کلی از بین رفته و بقیه در حال از بین رفتن است. ورکان چهار قلعه باستانی دارد که در زمان‌های قدیم جایگاه بزرگان زمان خود بوده و قدمت تاریخی آن‌ها به حدود چند صد سال هم می‌رسد. قلعه کهنه، برج گرده، یخچال، قلعه میرزا عبدالعلی‌خان، مسجد جامع، قلعه حسن‌آباد و کوشک مبارک‌آباد مهم‌ترین آثار تاریخی این روستا را تشکیل می‌دهد.

۳. موقعیت باغ در عکس هوایی

● مزرعه مبارک‌آباد ● آرجن ● پنداس

شکل ۳: سمت راست: عکس هوایی مزرعه مبارک‌آباد (۱۳۴۶)؛ سمت چپ: موقعیت مزرعه مبارک‌آباد

۴. بناها، اجزا و عناصر باغ

۴.۱. بستر طبیعی و تاریخی باغ

بنا به اطلاعات میدانی به‌دست‌آمده، میرزا ابوالحسن خان بزرگ همسری به نام مباره داشته که نام مبارک‌آباد برگرفته از نام او به مباره‌آباد یا مبارک‌آباد معروف شده و روایتی دیگر این است که با وجود سنگ قبری در قبرستان مبارک‌آباد به نام مبارک، گفته می‌شود میرزا ابوالحسن خان بزرگ نام یکی از غلامان وفادار خود به نام مبارک را برای مزرعه انتخاب کرده است. همچنین برگرفته از نام و شهرت یکی از مالکان قبل آن، آقای سالارتاش، به کوشک سالارتاش نیز معروف است. طراحی بدیع و هنرمندانه و تقریباً منحصربه‌فرد بنای کوشک و استقرار در وسط باغی سرسبز و زیبا و طبیعت‌گرایی بارز در معماری و طراحی فضاهای آن و ترکیب و مرتبط کردن هنرمندانه عناصر طبیعی (آب و باد و خاک و گیاه) و عناصر مصنوع (بنای کوشک و قنات) و حتی خود انسان و ایجاد محیطی روح‌بخش و رؤیایی برای انسان از خصوصیات و

ویژگی‌های بارز و شایان توجه این اثر است. باغ در زمینی با شیب ملایم و در اطراف آن، رشته کوههای ماهورها قرار دارد. در شمال باغ یک مرغداری ساخته شده که از عوامل آسیب‌رسان به باغ است. باغ راستایی تقریباً شمال غربی- جنوب شرقی دارد که از سمت شمال و شرق، کوه‌هایی آن را احاطه کرده است.

با توجه به مطالعات میدانی و سبک معماری و مقایسه تزیینات گچبری کوشک باغ با تزیینات شاه‌نشین خانه‌کاج کاشان که اثری از دوران قاجاری است، قدمت بنای کوشک باغ به دوره قاجاری تشخیص داده می‌شود (شکل ۱۵ و ۱۶). این بنا چند سالی متروکه بوده، ولی اخیراً به همت مالک جدید مرمت و احیای آن آغاز شده است.

شکل ۴: موقعیت باغ در عکس هوایی سال ۱۳۹۵

۲.۴. کوشک

این باغ یک کوشک نسبتاً کوچک و زیبا دارد که در میان یک باغ پردرخت و مزرعه‌ای به نام مبارک‌آباد واقع شده است. بنای کوشک در دو طبقه و تقریباً به صورت متقارن با زیربنای ۱۶۰ مترمربع در طبقه همکف و ۱۳۰ مترمربع در طبقه اول ساخته شده است. از ویژگی‌های شایان توجه این اثر عبارت‌اند از: طراحی بدیع و هنرمندانه و تقریباً منحصر به فرد بنای کوشک، استقرار در وسط باغی سرسبز و زیبا، طبیعت‌گرایی بارز در معماری، طراحی فضاهای آن و ترکیب و مرتبط نمودن هنرمندانه عناصر طبیعی (آب و بادو خاک و گیاه) و عناصر مصنوعی (بنای کوشک و قنات) و حتی خود انسان و ایجاد محیطی روح‌بخش و رؤیایی برای انسان.

در طبقه همکف یک حوضخانه کوچک و زیبا در مرکزیت بنا و پیش‌آمده از حجم دو طبقه اتاق‌های عقبی قرار گرفته است. حوضخانه از هر چهار سو باز بوده و به باغ دید دارد و حوض کوچکی نیز در میان آن وجود دارد. در عقب حوضخانه، دالان عریضی قرار دارد که رابط

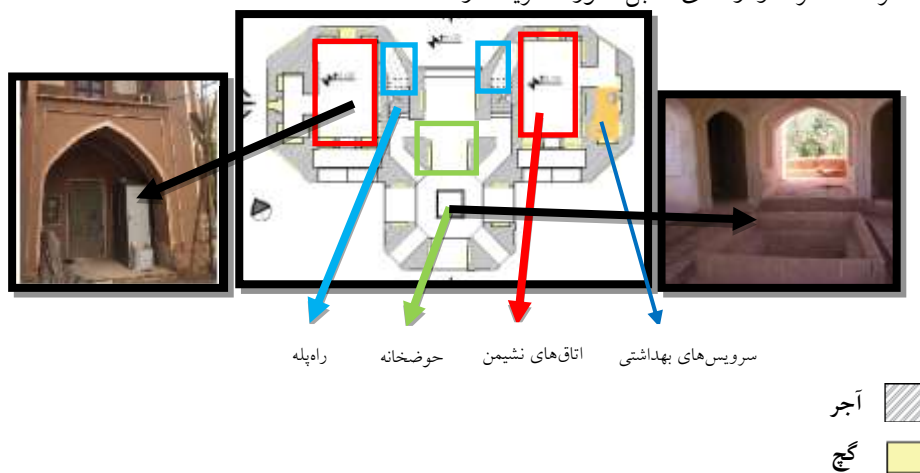
باغ و عمارت

تاریخی

مبارک‌آباد ورکان

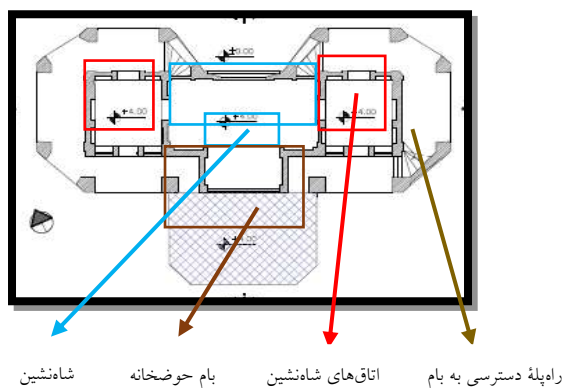

حوضخانه با ضلع جنوبی باغ بوده و دو راهپله دسترسی به طبقه دوم بنا نیز در دو سوی آن تعبیه شده است. در دو طرف این فضاهای محوری دو اتاق همراه با دو ایوانچه در عمق ایوانچه‌ها ۱/۷۰ متر و ابعاد اتاق‌ها ۳ در ۵ متر است. شکل هندسی پلان حوضخانه و اتاق‌های طرفین در بُعد بیرونی، به صورت سه تا هشت ضلعی است که به واسطه راهروی مرکزی به یکدیگر متصل شده و شکل کلی بنا را با زوایا و شکستگی‌های ایجاد شده چه در پلان و چه در نما، بسیار زیبا و بدیع و هنرمندانه کرده و از نمای مقابل صورت قرینه دارند.

شکل ۵: پلان طبقه همکف کوشک

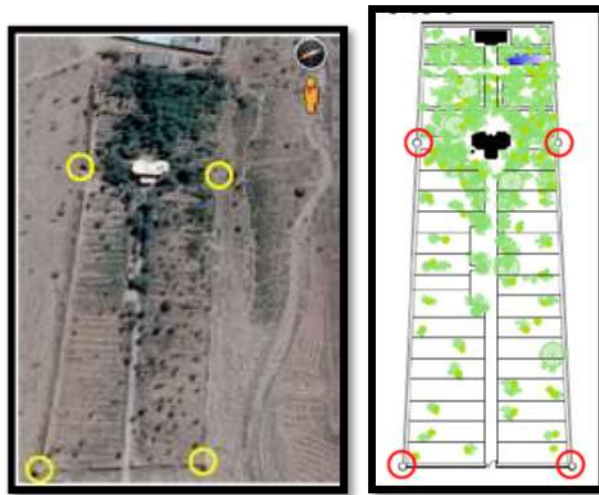
طبقه اول بنا فضای نشین شاه‌نشین در وسط به ابعاد ۳/۳۰ در ۶/۶۰ متر و همراه با شکم دریده دارد که بام حوضخانه در مقابل آن فضای مهتابی‌مانندی ایجاد کرده است. در طرفین شاه‌نشین، دو اتاق نشین به ابعاد ۳/۲۰ در ۳ قرار دارند که به آن متصل بوده و ایوان‌هایی متصل به هم (رواق) در حول آن‌ها در طبقه دوم تعبیه شده‌اند. راه‌پله‌های دسترسی طبقه پایین و پشت‌بام نیز در آن قرار دارند.

شکل ۶: پلان طبقه اول کوشک

۳.۴. دیوارهای باغ

همان‌طور که میدانیم یکی از اصول معماری ایرانی درون‌گرایی بوده است. باغ نیز از همین امر تبعیت کرده و معمولاً دورتادور آن با دیوار محصور بوده است. این مسئله علاوه بر ایجاد حفاظت، باعث می‌شود که وقتی انسان از فضای گرم بیرون به داخل باغ وارد می‌شود چیزی بسیار متفاوت با بیرون را ببیند. علاوه‌براین محدود کردن آن باعث کار بیشتر بر روی آن می‌شود (پیرنیا، ۱۳۸۷). دیوارهای باغ که چهار طرف باغ را احاطه کرده‌اند شامل دیوارهای شمالی و جنوبی دارای طول ۲۱۹/۸۱ متر و دیوار شرقی که ورودی باغ نیز از همین طرف می‌باشد دارای ۶۵/۶۰ متر طول می‌باشد. دیوار غربی نیز ۸۷/۹۶ متر طول دارد. مصالحی که این دیوارها با آن ساخته شده‌اند سنگ با ملات گل و کاهگل می‌باشد. در چهار گوشه باغ چهار برج وجود دارد که تقریباً تخریب شده‌اند البته دیوارها هم تخریب شده‌اند.

شکل ۷: دیوارها و محل قرارگیری برج‌ها در باغ

طبق برداشت و مشاهدات انجام‌شده در باغ، در ضلع شمالی کوشک میان درختان آثاری از بقایای دیواری از سنگ و کاهگل مشاهده می‌شود که گمان بر آن است که در گذشته، دیواری در آن قسمت وجود داشته که یا به‌منظور بزرگ کردن حیاط باغ، به‌دست مالک تخریب شده یا دیوار جداکننده کوشک مرکزی از اسطبل بوده است. این تغییرات مربوط به قبل از سال ۱۳۴۶ ش بوده است؛ چون در عکس هوایی سال ۱۳۴۶ مشاهده نمی‌شود.

باغ و عمارت

تاریخی

مبارک‌آباد ورکان

شکل ۹: بقایای دیوار ازین رفته

۴.۴. بنای ضلع جنوبی

در ضلع جنوبی باغ، اتاق‌هایی با کاربری محل اقامت رعایا و همچنین اسطبل قرار دارد. این بنا طبق عکس هوایی سال ۱۳۴۶ش، تغییرات قابل توجهی پس از مرمت داشته است. پلان این بنا تقریباً مستطیل شکل است؛ دو اتاق و یک نشیمن در این بنا تعبیه شده است. مصالح استفاده شده در بنا کاهگل است و از قوس‌های استفاده شده در حوضخانه نیز در نمای این بنا به کار رفته است.

شکل ۱۰: بنای ضلع جنوبی

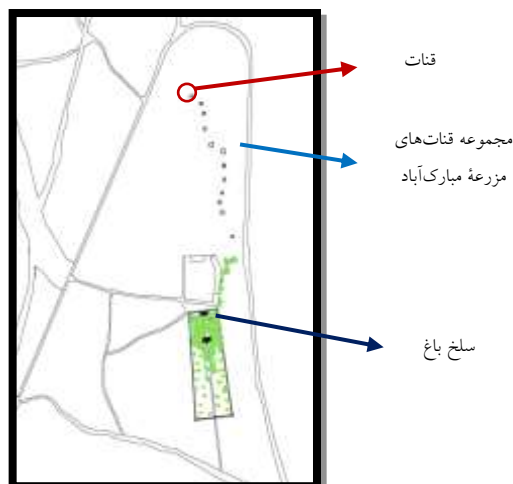
۵. سازمان فضایی باغ

مزرعه مبارک‌آباد با مساحت ۶۲۹۸۵ مترمربع دارای کوشک، باغ، ساختمان خدماتی و قنات

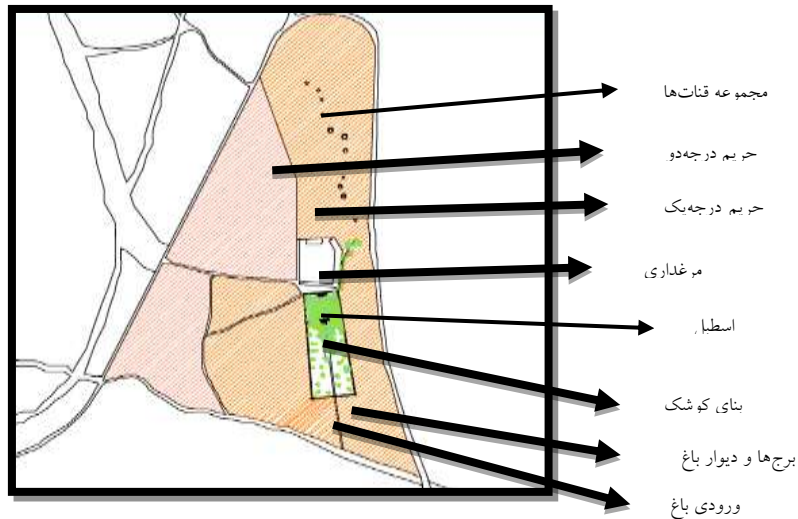
است. طی اطلاعات به دست آمده، مزرعه مبارک‌آباد تقریباً سی سال متروکه بوده و در این مدت، آسیب‌های بسیاری بر باغ وارد شده است؛ از جمله مهم‌ترین آسیب‌ها می‌توان به احداث مرغداری در ضلع شمالی باغ اشاره کرد که سازمان فضایی باغ را دچار انحطاط کرده است. طبق ماده ۱۴ منشور فلورانس، باغ تاریخی باید تحت شرایط مناسب محافظت شود. از هر گونه ایجاد تغییر در محیط فیزیکی باغ که توازن اکولوژیک آن را به خطر اندازد، می‌باید پرهیز کرد (منشور فلورانس، ۴-۱).

۵. ۱. قنات و سلخ مبارک‌آباد

مهم‌ترین مسئله برای حیاط بخشیدن به باغ، رساندن آب از راه‌های دوردست به آنجا بوده که با انتقال آب از طریق قنات‌ها این مسئله را حل کرده‌اند. کاریز یا قنات یکی از روش‌های بسیار قدیمی تهیه آب است که با کنندن چاه‌های زیاد از دامنه کوهستان تا دشت و متصل کردن آن‌ها به یکدیگر، آب مورد نیاز حاصل شده و به صورت دائمی جریان پیدا می‌کند (پیرنیا، ۱۳۸۷). مزرعه مبارک‌آباد دارای یک رشته قنات اختصاصی است که به سلخی در ابتدای باغ منتهی شده و باغ را مشروب می‌کند.

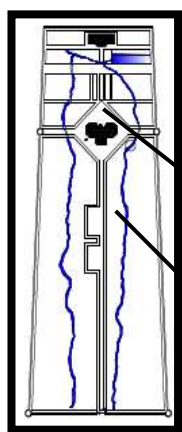
شکل ۱۱: مجموعه قنات مبارک‌آباد

شکل ۱۲: معرفی محدوده باغ

۲.۵. نحوه آبیاری درختان باغ

به غیر از مسئله انتقال آب از مکان‌های دوردست، رساندن آب به کل باغ خود نیز مسئله دیگری است که سازندگان باغ‌ها به خوبی آن را حل کرده‌اند. آب قنات در جدول‌ها و جوی‌های منظم قرار گرفته، با گذر از نهر اصلی به مثابه رگ و شریان اصلی باغ، به نحوی به نهرها و جدول‌های فرعی جریان پیدا می‌کند. این نوع روش آبیاری مسلماً تأثیرگذار در طراحی باغ بوده است. براساس گذر آب و تقسیم‌بندی باغچه‌ها و محورهای اصلی و فرعی به وجود آمده، می‌توان تقسیم‌بندی در طرح باغ‌ها انجام داد (پیرنیا، ۱۳۸۷). باغ مبارک‌آباد هم از این قاعده مستثنی نیست و آب از طریق قنات‌ها تأمین و به سلخی در پشت باغ ریخته می‌شود.

این سلخ حکم منبع را برای کل باغ بازی می‌کند. سپس آب در یک شریان اصلی که در وسط باغ و از پشت کوشک تا ابتدای باغ و قسمت ورودی راه دارد، جریان می‌یابد و باغ را به دو قسمت تقسیم می‌کند. در ادامه به هر کرتی که می‌رسد، یک رشته از آن جدا شده و به داخل کرت سرازیر می‌شود و درختان سیراب می‌شوند.

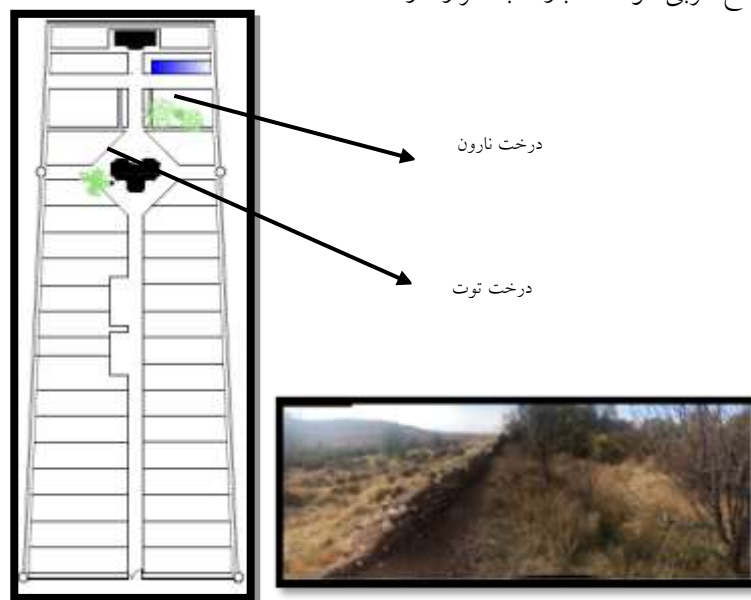
سلخ باغ

شریان‌های اصلی

شکل ۱۳: نحوه تقسیم آب در باغ

۵.۳. نوع درختان باغ

در باغ‌ها در هر قسمت درختانی با عملکردهای متفاوت می‌کاشتند. بعضی از درخت‌ها برای ایجاد سایه بوده است. این درختان را پده یا بیاخ می‌گفتند؛ مثل سرو، کاج، نارون و... از درختان میوه‌دار، از همه مهم‌تر درخت توت بوده است. درخت انجیر را معمولاً در گوشه‌های باغ می‌کاشتند (پیرنیا، ۱۳۸۷). در باغ مبارک‌آباد، انواع درختانی مانند گردو، سیب، توت، گوج، نارون و... وجود دارد. باغ دارای درختان کهنسال از جمله یک درخت توت و دو درخت نارون است که قدمت باغ را نشان می‌دهد. کهن‌ترین درخت توت در ضلع غربی و دو درخت دیگر در ضلع غربی کوشک مبارک‌آباد قرار دارد.

شکل ۱۴: نوع درختان باغ

۵.۴. تزیینات و اندودها

مصلح به‌کاررفته در این بنا مطابق بوم منطقه، خشت، چوب، کاهگل، گچ و سنگ در کرسی چینی هستند. دیوارها و پوشش‌های قوسی حوضخانه و اتاق‌های طبقه اول، خشتی و اندود بیرونی بنا کاهگلی و اندود داخلی اتاق‌ها گچی است. پوشش اتاق‌های طبقه دوم چوبی و به‌صورت تیرپوش هستند.

باغ و عمارت

تاریخی

مبارک‌آباد ورکان

شکل ۱۵: بخشی از تزیینات گچی به جای مانده اتاق شاه نشین در طبقه اول

شکل ۱۶: گچبری خانه کاج کاشان

طراحی بدیع و هنرمندانه و تقریباً منحصر به فرد بنای کوشک و استقرار در وسط باغی سرسبز و زیبا و طبیعت گرایی بارز در معماری و طراحی فضاهای آن و ترکیب و مرتبط نمودن هنرمندانه عناصر طبیعی (آب و باد و خاک و گیاه) و عناصر مصنوع (بنای کوشک و قنات) و حتی خود انسان و ایجاد محیطی روح بخش و رؤیایی برای انسان از خصوصیات و ویژگی های بارز و شایان توجه این اثر است. در شکل زیر، نمونه ای از یک گچبری را می بینیم که به احتمال زیاد، با گچبری کوشک باغ مبارک آباد همسان باشد.

۶. مداخلات و تغییرات ایجاد شده در باغ و مرمت آن ها

مداخلات فراوانی در این باغ انجام گرفته است. این مداخلات به دنبال آسیب هایی که در بنا به وجود آمده، در اثر عوامل مختلف رخ داده است و توانسته تا حدوی از تخریب کوشک و بناهای موجود باغ نگهداری کند. یکی از مداخلات انجام گرفته در پشت بام کوشک می باشد

که که در سالیان اخیر مرمت شده است؛ ولی سال گذشته به دلیل بارش سنگین برف، مصالح استفاده شده ترک خورده و نیاز به مرمت دوباره دارد.

بام حوضخانه پس از مرمت

بام حوضخانه پیش از مرمت

شکل ۱۷: مداخلات انجام گرفته در بام کوشک

مداخلات دیگری که در این مجموعه انجام گرفته، در ضلع جنوبی می باشد که تمام جداره و درب و پنجره ها مطابق با الگوی مشخص، مرمت شده است.

ضلع جنوبی کوشک پیش از مرمت

ضلع جنوبی کوشک پس از مرمت

شکل ۱۸: نمای ضلع جنوبی کوشک

مداخله دیگری که در این مجموعه صورت گرفته، در بنای ضلع جنوبی (اسطبل) می باشد که با مصالح جدید و درب و پنجره های جدید مرمت شده است. از مداخلات انجام گرفته دیگر، قسمت سقف شاه نشین می باشد که مرمت و بازسازی شده است.

آسیب های فراوانی در این مجموعه وجود دارد. در این باغ هم آسیب های کالبدی و هم آسیب های عملکردی فراوانی وجود دارد. یکی از مهم ترین آسیب های موجود در باغ، آسیب انسانی و پدیده وندالیسم می باشد که صدمات جبران ناپذیری را به باغ زده است. همچنین هیچ طرح حفاظتی و مرمتی در این باغ وجود ندارد و نگهداری از آن هم به بدترین شکل ممکن است.

شکل ۱۹: بازسازی سقف شاه‌نشین

نتیجه‌گیری

باغ تاریخی مبارک‌آباد ورکان یکی از چند باغ زیبای شناسایی شده از دوره قاجاری در منطقه کاشان است و کوشک میانی این باغ به لحاظ معماری و تاریخی، ارزش‌های قابل ملاحظه‌ای دارد و یکی از نمونه‌های بارزش و انگشت‌شمار از کوشک‌های به‌جامانده از این دوره است. در عین حال شیوه آبیاری کاملاً سنتی آن به علاوه باغ‌آرایی و ساختار کلی آن مثال‌زدنی است. با وجود علاقه شدید مالک فعلی باغ به حفظ و نگهداری آن، باید طرح و برنامه‌ای فنی‌تر و دقیقی بیشتر و اصولی‌تر در حفظ و نگهداری و به‌ویژه در تغییر کاربری‌های برخی عناصر صورت گیرد. در عین

حال وجود یک واحد مرغداری در حریم و مجاورت باغ که بدون اجازه مالک باغ و مزرعه ساخته شده است، آسیب زیادی به این اثر وارد می‌کند و ضروری است نهادهای ذی‌ربط مالک باغ را در رفع این مشکل یاری کنند.

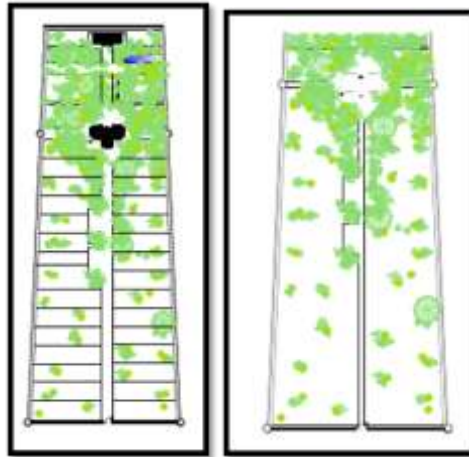
منابع

- پورمند، حسنعلی، و احمدرضا کشتکار، ۱۳۹۰، «تحلیل علت‌های وجودی ساخت باغ ایرانی»، نشریه هنرهای زیبا، معماری و شهرسازی، شماره ۴۷.
- پیرنیا، محمدکریم. ۱۳۸۷، آشنایی با معماری اسلامی ایران، تدوین غلامحسین معماریان، تهران: انتشارات سروش.
- حموی، یاقوت، ۱۹۹۵م، معجم البلدان، بیروت: دار صادر.
- علائی، علی، ۱۳۹۱، «باغ ایرانی از منظر پوپ»، فصلنامه‌ی کیمیای هنر، سال اول، شماره ۲.
- قمی، حسن بن محمد، ۱۳۸۵، تاریخ قم، ترجمه حسن بن علی تاج‌الدین، تحقیق محمدرضا انصاری قمی، قم: کتابخانه مرعشی.
- کلاتر ضرابی، عبدالرحیم (سهیل کاشانی)، ۱۳۷۷ش، تاریخ کاشان، به‌انضمام یادداشت‌هایی از اللهیار صالح، تهران: امیرکبیر.
- میرفندرسکی، محمدمین (داریوش)، ۱۳۸۳، «باغ با مثابه پیش‌آمدگی شهر»، مجموعه مقالات نخستین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، ج ۵، تهران: سازمان میراث‌فرهنگی کشور.

ضمائم

نقشه توپوگرافی منطقه

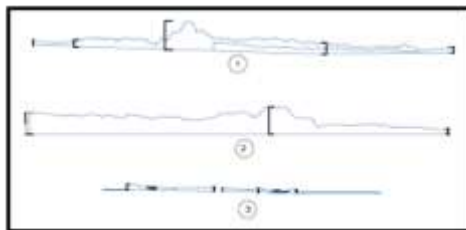

(۱)

(۲)

۱. نقشه‌هایی از یک دیوار قدیمی وقتی که باغ کوچک‌تر از زمان حال است.

۲. باغ در حال حاضر

۱. دیوار شرقی باغ

۲. دیوار غربی باغ

۳. دیوار جنوبی باغ